4-ŞÖBA · QIŞLOQ XÖJALIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRIŞ

SHARWASHÍLÍQ XOJALÍQLARÍNDA VETERINARIYA-PROFILAKTIKA ILAJLARI QÁREJETLERIN BUXGALTERIYA ESABÍNDA SÁWLELENDIRIW HÁM EKONOMIKALÍQ NÁTIYJELILIGIN BAHALAW METODIKASÍN JETILISTIRIW

Sarsenbaev Konisbay Jaqsılıq ulı

Samarqand mámleketlik veterinariya medicinası, sharwashılıq hám biotexnologiyalar universieteti Nókis filialı

Ekonomika hám gumanitar pánler kafedrası docent w.w.a., (PhD)

Turabov Izzatillo Shokirovich, Qodirov Bunyodbek Umirbek o‘g‘li

Samarqand mámleketlik veterinariya medicinası, sharwashılıq hám biotexnologiyalar universieteti Nókis filialı studentleri

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/1311151

NASHR SANASI 13.11.2026 · Nukus

SAHIFALAR **699–704**

NASHR HAMKORI Research Focus

ISSN 2181-3833

IQTIBOS UÇUN Sarsenbaev K.J., Turabov I.Sh., Qodirov B.U. Sharwashílíq xojalíqlarínda veterinariya-profilaktika ilajlari qárejetlerin buxgalteriya esabínda sáwlelendiriw hám ekonomikalíq nátiyjeliligin bahalaw metodikasín jetilistiriw // Veterinariya meditsinasi va çorvaçilikdagi dolzarb muammolar va ularning yeçimlari: xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materiallari. – Nukus, 2026. – B. 699–704. – DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/1311151

ANNOTACIYA Bul teziste sharwashılıq xojalıqlarında veterinariya-profilaktika ilajların ámelge asırıw menen baylanıslı qárejetlerdi buxgalteriya esabında kórsetiw, olardı ekonomikalıq mazmunına qaray klassifikaciyalaw hám nátiyjeliligin bahalaw máseleleri sáwlelendirilgen. Profilaktika qárejetleri menen kesellikler aqıbetinde júzege keletuǵın ekonomikalıq joǵaltıwlar arasındaǵı baylanıslılıq tiykarlanǵan hám de sharwashılıq xojalıqlarında veterinariya ilajların ekonomikalıq jaqtan rejelestiriw boyınsha ámeliy usınıslar alǵa qoyılǵan.

TAYANISH SÓZLER sharwashılıq xojalıǵı, veterinariya-profilaktikalıq ilajlar, buxgalteriya esabı, qárejetler esabı, ekonomikalıq nátiyjelilik, veterinariya preparatları, vakcinaciya, dezinfekciya, kesellikler profilaktikası, ózine túser bahası, ekonomikalıq joǵaltıwlar.

Búgingi kúnde sharwashılıq tarmaǵınıń turaqlı rawajlanıwı, xalıqtı sapalı azıq-awqat ónimleri menen támiyinlew hám awıl xojalıǵı óndirisiniń ekonomikalıq nátiyjeliligin arttırıwda veterinariya xızmetleriniń ornı barǵan sayın artıp barmaqta. Sharwa mallarınıń salamatlıǵın támiyinlew, keselliklerdiń aldın alıw, epizootiyalıq turaqlılıqtı saqlaw hám ónimdarlıqtı arttırıw tek ǵana veterinariya medicinasınıń emes, al xojalıqlardıń finanslıq-ekonomikalıq jumısınıń da áhmiyetli quramlıq bólegi bolıp esaplanadı.

Sharwashılıq xojalıqlarında juqpalı, invazion hám basqa da keselliklerdiń kelip shıǵıwı haywanlardıń ónimdarlıǵınıń tómenlewi, ónimniń sapasınıń jamanlasıwı, emlew qárejetleriniń artıwı, haywanlardıń ólimi hám óndiris procesiniń isten shıǵıwı sıyaqlı unamsız ekonomikalıq aqıbetlerge alıp keliwi múmkin. Bunday jaǵdaylardıń aldın alıwda shanshıw, diagnostika, dezinfekciya, dezinsekciya, deratizaciya, veterinariyalıq tekseriwler hám basqa da profilaktikalıq ilajlar ayrıqsha áhmiyetke iye.

Biraq veterinariya-profilaktika ilajlarınıń nátiyjeliligi tek ǵana olardıń veterinariya kózqarasınan nátiyjeliligi menen belgilenbeydi. Bul ilajlarǵa baǵdarlanǵan finanslıq hám materiallıq resurslardıń qanshelli aqılǵa uǵras jumsalıwı, qárejetlerdiń buxgalteriya esabında durıs sáwlelendiriliwi hám alınǵan ekonomikalıq nátiyjeniń bahalanıwı da áhmiyetli esaplanadı.

Ámeliyatta veterinariya-profilaktika ilajlarına jumsalǵan qárejetler ayırım jaǵdaylarda ulıwma óndiris qárejetleri quramında kórsetiliwi múmkin. Nátiyjede belgili bir keselliktiń aldın alıw, shanshıw yamasa laboratoriyalıq diagnostika ushın jumsalǵan qarjılardıń ayrıqsha ekonomikalıq nátiyjesin anıqlaw qıyınlasadı. Bul bolsa veterinariya ilajların rejelestiriw, qárejetlerdiń nátiyjeliligin salıstırıw hám kelesi dáwir ushın qarjı resursların belgilew imkaniyatların shekleydi.

Sol sebepli sharwashılıq xojalıqlarında veterinariya-profilaktika ilajları qárejetlerin ayrıqsha esap obektleri tiykarında shólkemlestiriw, olardı ekonomikalıq mazmunına qaray klassifikaciyalaw hám nátiyjeliligin kompleksli bahalaw búgingi kúnniń áhmiyetli ekonomikalıq máselelerinen biri bolıp esaplanadı.

Izertlewdiń tiykarǵı maqseti sharwashılıq xojalıqlarında veterinariya-profilaktika ilajları menen baylanıslı qárejetlerdi buxgalteriya esabında sáwlelendiriw hám olardıń ekonomikalıq nátiyjeliligin bahalaw metodikasın jetilistiriwge qaratılǵan ilimiy-metodikalıq usınıslardı islep shıǵıwdan ibarat.

Izertlewdiń metodologiyalıq tiykarın sistemalı qatnas, ekonomikalıq tallaw, toparlaw, salıstırıw, ulıwmalastırıw, kalkulyaciya hám ekonomikalıq nátiyjelilikti bahalaw usılları quraydı.

Izertlew obyekti sıpatında sharwashılıq xojalıqlarında ámelge asırılatuǵın veterinariyalıq-profilaktikalıq ilajlar menen baylanıslı ekonomikalıq processler qaraladı. Izertlew predmeti bolsa usı ilajlarǵa jumsalatuǵın qárejetlerdi esapqa alıw, toparlaw, ózine túser bahasın anıqlaw hám ekonomikalıq nátiyjeliligin bahalawǵa baylanıslı esap qatnasıqları quraydı.

Veterinariya-profilaktika ilajları sharwashılıq óndirisiniń úzliksizligi hám turaqlılıǵın támiyinlewshi áhmiyetli ekonomikalıq faktorlardan biri bolıp esaplanadı. Bul ilajlar haywanlar arasında keselliklerdiń tarqalıw qáwpin azaytıw, ónimdarlıqtı saqlaw, emlew ushın qosımsha qárejetlerdiń aldın alıw hám sharwashılıq ónimlerin islep shıǵarıw kólemin turaqlastırıwǵa xızmet etedi.

FAO hám Jáhán haywanlar salamatlıǵı shólkemi (WOAH) materiallarında da haywanlardıń salamatlıǵın qorǵaw, keselliklerdi erte anıqlaw hám profilaktikalıq ilajlardı shólkemlestiriw azıq-awqat qáwipsizligi hám sharwashılıqtıń turaqlı rawajlanıwı menen tıǵız baylanıslı ekeni atap ótiledi.

Veterinariya-profilaktika ilajların ekonomikalıq jaqtan nátiyjeli shólkemlestiriw ushın, bárinen burın, olar menen baylanıslı qárejetlerdiń quramın anıqlaw zárúr. Bunday qárejetlerdi tómendegi toparlarǵa ajıratıw maqsetke muwapıq:

1-keste. Veterinariya-profilaktika ilajları qárejetleriniń ekonomikalıq klassifikaciyası

Qárejetler toparı	Qárejetlerdiń quramı
Veterinariya preparatları qárejetleri	Vakcinalar, sıvorotkalar, antibiotikler hám basqa preparatlar

https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/1311151

Diagnostika qárejetleri	Laboratoriya tekseriwleri, testler, reaktivler hám diagnostika quralları
Dezinfekciya qárejetleri	Dezinfekciya quralları hám sanitariyalıq jumıslar
Miynet shıǵınları	Veterinar vrachlar hám basqa qánigelerdiń miynetine haqı tólew
Transport qárejetleri	Janılǵı, transport xızmetleri hám sapar qárejetleri
Texnika qárejetleri	Ásbap-úskenelerdiń amortizaciyası, remontı hám texnikalıq xızmeti
Shólkemlestiriw qárejetleri	Profilaktikalıq ilajlardı rejelestiriw hám shólkemlestiriw qárejetleri

Bul klassifikaciya veterinariya-profilaktika ilajları ushın jumsalǵan qarjılardı ekonomikalıq mazmunına qaray toparlastırıw, olardıń quramı hám dinamikasın tallaw jáne tiyisli basqarıw qararların qabıl etiw imkaniyatın beredi.

Qárejetlerdi esapqa alıwda olardı tuwri hám natuwri qárejetlerge bóliw de úlken áhmiyetke iye. Máselen, belgili bir topardaǵı haywanlardı shanshıw ushın paydalanılǵan vakcina bahası tikkeley qárejet sıpatında, veterinariya kabinetiniń ulıwma elektr energiyası hám hákimshilik xızmet qárejetleri bolsa tiyisli esap-sanaq siyasatı tiykarında bólistiriletuǵın tikkeley emes qárejet sıpatında qaralıwı múmkin.

Sonday-aq, qárejetlerdi turaqlı hám ózgermeli qárejetlerge ajıratıw arqalı veterinariya-profilaktika ilajlarınıń óndiris kólemi hám haywanlar sanına baylanıslılıǵın anıqlaw múmkin.

2-keste. Veterinariya-profilaktika qárejetlerin esap obektleri boyınsha toparlaw

Esap obyekti	**Esapqa alınatuǵın qárejetler**
Emlew ilajları	Vakcinalar, shpricler, miynet hám transport qárejetleri
Laboratoriya diagnostikası	Reaktivler, test sistemaları, analiz hám miynet qárejetleri
Dezinfekciya jumısları	Ximiyalıq zatlar, texnikalıq qurallar hám miynet qárejetleri
Veterinariya tekseriwleri	Qánigelerdiń miyneti, transport hám kórik quralları
Parazitar kesellikler profilaktikası	Antiparazitar preparatlar, qayta islew hám miynet qárejetleri

Kestede keltirilgen esap obektleri arqalı hár bir profilaktikalıq ilaj ushın jumsalǵan qarjılardı óz aldına qadaǵalaw, bir bas haywanǵa tuwra keletuǵın qárejetti anıqlaw hám túrli ilajlardıń ekonomikalıq nátiyjelerin salıstırıw imkaniyatı jaratıladı.

VETERINARIYA-PROFILAKTIKA ILAJLARI QÁREJETLERIN BUXGALTERIYA ESABINDA KÓRSETIW

Buxgalteriya esabın nátiyjeli shólkemlestiriw ushın veterinariya-profilaktika ilajlarına jumsalǵan qarjılar tiyisli birlemshi húJjetler tiykarında rásmiylestiriliwi zárúr. Sonıń ishinde, veterinariya preparatların satıp alıw húJjetleri, qoymaxanaǵa kiriw hám shıǵıw húJjetleri,

shanshıw aktleri, laboratoriyalıq tekseriw nátiyjeleri, orınlanǵan jumıslar aktleri hám basqa da tastıyıqlawshı hújjetler esap maǵlıwmatlarınıń isenimliligin támiyinleydi.

Bunda veterinariya preparatları hám basqa materiallardıń sklad yesapları menen buxgalteriya yesapların óz ara baylanıstırıw áhmiyetli. Preparatlardıń kiriwi, sarplanıwı, jasaw múddeti hám qaldıǵı turaqlı qadaǵalanıwı kerek.

Qárejetlerdi esapqa alıwda xojalıqtıń xızmet túri, ámeldegi esap siyasatı hám tiyisli buxgalteriya standartlarına ámel etiw kerek. Atap aytqanda, qárejetlerdiń tán alınıwı hám finanslıq esabatta kórsetiliwi ámeldegi milliy buxgalteriya esabı standartlarınıń talaplarına muwapıq shólkemlestiriliwi zárúr.

Avtordıń pikirinshe, veterinariya-profilaktika ilajları boyınsha analitikalıq esaptı tómendegi tórt kesimde shólkemlestiriw maqsetke muwapıq:

1. Ilajlar boyınsha — shanshıw, diagnostika, dezinfekciya hám basqa da profilaktikalıq jumıslar.
2. Haywanlar toparları boyınsha — qaramallar, qoy-eshkiler, quslar hám basqa haywanlar.
3. Qárejet túrleri boyınsha — materiallıq, miynet, transport hám basqa da qárejetler.
4. Juwapkershilik orayları boyınsha — veterinariya bólimi, laboratoriya hám tiyisli óndiris bólimleri.

Bunday analitikalıq esap-sanaq sisteması xojalıq basshılıǵına qaysı ilajǵa qansha qarjı jumsalǵanı, qaysı haywanlar toparında profilaktika qárejetleri joqarı ekenin hám bar resurslardan qanshelli nátiyjeli paydalanılıp atırǵanın anıqlaw imkaniyatın beredi.

VETERINARIYA-PROFILAKTIKA ILAJLARINIŃ EKONOMIKALIQ NÁTIYJELILIGIN BAHALAW

Veterinariya-profilaktika ilajlarınıń ekonomikalıq nátiyjeliligin anıqlawda tek ǵana jumsalǵan qárejetler muǵdarın esaplaw jeterli emes. Bunda profilaktika nátiyjesinde aldın alınǵan ekonomikalıq joǵaltıwlar da esapqa alınıwı kerek.

Máselen, keselliktiń tarqalıwı nátiyjesinde emlew, haywanlardıń ónimdarlıǵı tómenlewi, májbúriy soyıw yamasa ólim menen baylanıslı ekonomikalıq zıyanlar júzege keliwi múmkin. Profilaktikalıq ilajlar bolsa bunday joǵaltıwlardıń azayıwına xızmet etedi.

Usı kózqarastan, veterinariya-profilaktika ilajlarınıń ekonomikalıq nátiyjeliligin tómendegi formula tiykarında bahalaw usınıs etiledi:

[I_s=Y_o-X_p]

Bul jerde:

- (I_s) — profilaktikalıq ilajlardıń sap ekonomikalıq nátiyjesi;
- (Y_o) — profilaktika nátiyjesinde aldın alınǵan ekonomikalıq joǵaltıwlar;
- (X_p) — profilaktikalıq ilajlardı ámelge asırıw ushın jumsalǵan jámi qárejetler.

Eger (I_s>0) bolsa, profilaktikalıq ilajlar esaplanǵan sharayatta ekonomikalıq jaqtan nátiyjeli esaplanadı.

Sonday-aq, qárejetlerdiń qaplanıw dárejesin tómendegi formula arqalı anıqlaw múmkin:

K_s=\frac{Y_o}{X_p}\times100%]

Bul jerde (K_s) — profilaktika ilajlarına jumsalǵan qárejetlerdiń ekonomikalıq qaplanıw koefficienti.

Bul kórsetkish profilaktikalıq ilajlar arqalı aldın alınǵan zıyanlardıń jumsalǵan qarjılarǵa qatnasın bildiredi. Eger kórsetkish 100 procentten joqarı bolsa, esapqa alınǵan ekonomikalıq payda profilaktika qárejetlerinen joqarı ekenin ańlatadı.

https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/1311151

3-keste. Veterinariya-profilaktika ilajlarınıń shártli ekonomikalıq nátiyjeliligi esap-kitabı

kórsetkishler	muǵdarı
Profilaktika ilajları ushın jámi qárejetler	30 mln som.
Aldın alınǵan ekonomikalıq joǵaltıwlar	45 mln som.
Sap ekonomikalıq effekt	15 mln som.
Qárejetlerdiń qaplanıw dárejesi	150 %

Túsindirme: kestedegi kórsetkishler metodikalıq esaplaw tártibin túsindiriw ushın shártli túrde keltirilgen, real xojalıq statistikası esaplanbaydı.

Esaplaw nátiyjelerinen kórinip turǵanınday, shártli mısalda 30 mln sum profilaktika qárejetleri esabınan 45 mln sumlıq ekonomikalıq joǵaltıwlardıń aldı alınǵan. Nátiyjede sap ekonomikalıq nátiyje 15 mln sumdı quraǵan. Qárejetlerdiń qaplanıw dárejesi bolsa 150 procentke teń bolǵan.

Biraq bunday esaplawlarda profilaktika bolmaǵan jaǵdaydaǵı itimallı zıyan menen ámelde júzege kelgen zıyan arasındaǵı ayırmashılıq tiykarlı anıqlanıwı kerek. Sonday-aq, profilaktika nátiyjesinde alınǵan barlıq ekonomikalıq paydanı tek ǵana bir ilajǵa baylanıstırıwdan saqlanıw kerek.

Izertlewdiń ilimiy-metodikalıq jaqtan áhmiyetli tárepi veterinariya-profilaktika ilajları qárejetlerin ayrıqsha esap obektleri boyınsha qáliplestiriw hám olardıń ekonomikalıq nátiyjeliligin aldın alınǵan zıyanlar menen óz-ara baylanıslı halda bahalaw kózqarasın usınıwdan ibarat.

Avtor tárepinen tómendegi metodikalıq usınıslar alǵa qoyıladı:

- veterinariya-profilaktika qárejetlerin ilajlar, haywanlar toparları, qárejet túrleri hám juwapkershilik orayları boyınsha analitikalıq esapqa alıw;
- veterinariya preparatları hám biologiyalıq qurallar háreketin birlemshi hújjetler tiykarında qadaǵalaw;
- hárbir profilaktikalıq ilajdıń bir bas haywanǵa tuwra keletuǵın qárejetin anıqlaw;
- profilaktika qárejetleri hám aldın alınǵan ekonomikalıq zıyanlardı salıstırıw arqalı nátiyjelilikti bahalaw;
- veterinariya ilajları ushın jıllıq qárejetler smetasın haywanlar sanı, kesellik qáwpi hám profilaktika rejeleri menen baylanısqan halda qáliplestiriw.

Bul qatnas sharwashılıq xojalıqlarında veterinariya ilajların finanslıq jaqtan rejelestiriw, qárejetler ústinen qadaǵalawdı kúsheytiw hám ekonomikalıq jaqtan tiykarlanǵan basqarıw qararların qabıl etiwge xızmet etedi.

Sharwashılıq xojalıqlarında veterinariya-profilaktikalıq ilajlardı nátiyjeli shólkemlestiriw haywanlardıń salamatlıǵın qorǵaw menen bir qatarda, xojalıqlardıń ekonomikalıq turaqlılıǵın támiyinlewde de úlken áhmiyetke iye. Bunday ilajlarǵa sarplanatuǵin qárejetlerdi buxgalteriya esabında duris kórsetiw, olardı ayırım esap obyektleri boyınsha toparlaw hám ekonomikalıq nátiyjeliligin bahalaw finanslıq resurslardan aqılǵa muwapıq paydalanıw imkaniyatların keńeytedi.

Izertlew nátiyjelerine bola, veterinariya-profilaktika ilajları qárejetlerin tek ǵana ulıwma óndiris qárejetleri quramında esapqa alıw menen sheklenbesten, olardı ilajlar hám haywanlar toparları kesiminde analitikalıq esapqa alıw maqsetke muwapıq. Bul bolsa hár bir

profilaktikalıq ilajdıń haqıyqıy bahasın anıqlaw, qárejetler dinamikasın tallaw hám keleshektegi finanslıq talaplardı rejelestiriw imkaniyatın beredi.

Sonday-aq, profilaktika qárejetlerin kesellikler aqıbetinde júzege keliwi múmkin bolǵan ekonomikalıq joǵaltıwlar menen salıstırıw arqalı veterinariya ilajlarınıń ekonomikalıq nátiyjeliligin bahalaw usınıs etildi. Bunday qatnas sharwashılıq xojalıqlarında profilaktikalıq ilajlardı tek ǵana májbúriy veterinariya talabı sıpatında emes, al uzaq múddetli ekonomikalıq payda keltiretuǵın investiciyalıq baǵdar sıpatında da bahalawǵa tiykar jaratadı.

Ulıwma alǵanda, veterinariya-profilaktika ilajlarınıń qárejetlerin esapqa alıw hám ekonomikalıq nátiyjeliligin bahalaw metodikasın jetilistiriw sharwashılıq xojalıqlarında óndiris nátiyjeliligin arttırıw, ekonomikalıq joǵaltıwlardı azaytıw hám finanslıq basqarıwdıń sapasın jaqsılawdıń áhmiyetli faktorlarınan biri bolıp tabıladı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Abdurahmonov T.B., Davlatov R.B. Veterinariya işini taşkillaştiriş va uning iqtisodi. Darslik. — Toşkent: TDAU kutubxonasi katalogida qayd etilgan naşr.
2. Alikulov A., Karimov I., Abduganieva D. Sut yönalişidagi qoramolçilikda işlab çiqariş xarajatlari hisobi va mahsulot tannarxini hisoblaş usullarini takomillaştiriş // Green Economy and Development. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15743066
3. Karimov I.Ş., Alikulov A.I. Qoramolçilikda işlab çiqariş xarajatlari hisobining nazariy-uslubiy asoslari va uni MHXS (IAS 41) talablariga muvofiqlaştiriş // Green Economy and Development. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23300016
4. Mardonov M.Ş. Çorvaçilikda xarajatlarni texnologik jarayonlar, mahsulot turlari va kalkulyatsiya obyektlari böyiça hisobga olişni takomillaştiriş // Green Economy and Development. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23385040
5. Razzoqov A. Sutçilikga ixtisoslaşgan çorvaçilik korxonalarida mahsulot işlab çiqariş xarajatlarining tarkibi va ularning tannarxini hisoblaş xususiyatlari // Agro ilm. — 2026. — 130-jild, 3-maxsus son. DOI: https://doi.org/10.67048/qxju2026ai130issMaxsusson3m1149
6. Xaşimov A. Buxgalteriya hisobi. Darslik. — 2-naşr, 1-jild. — Xalqaro Nordik universiteti, 2025. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14922665
7. Jurayev Ş. Özbekistonda çorvaçilik mahsulotlari işlab çiqarişni iqtisodiy-statistik örganiş // Muhandislik va iqtisodiyot. — 2025. — 3-jild, 3-son. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15163140